

UDK:323.15(497.5-3 Slavonija)''1991/2001''
314.9(497.5-3 Slavonija)''1991/2001''
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 11. 02. 2003.
Prihvaćeno: 04. 03. 2003.

DRAGUTIN BABIĆ

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

Etničke promjene u strukturi stanovništva slavonskih županija između dvaju popisa (1991.–2001.)*

SAŽETAK

Slavonija je u razdoblju između dvaju popisa stanovništva (1991.–2001.) doživjela značajne sociodemografske promjene u strukturi stanovništva, a strukturalni poremećaj je posebno zahvatio segment etničkog/nacionalnog. Prostor tog dijela Hrvatske je nacionalno vrlo heterogen, sa značajnim udjelom Hrvata i Srba u ukupnoj populaciji. Tako je prema popisu 1991. u pet slavonskih županija bilo ukupno 977.399 stanovnika, a od toga 703.959 Hrvata ili 72,0%, a Srba 167.094 ili 17,0%. Slijede ostale nacionalne manjine, od kojih se prema broju i udjelu u ukupnoj slavonskoj populaciji izdvajaju Mađžari, Bošnjaci, Slovaci, Rusini, Česi i Ukrajinci. Prijeratna etnopolitička mobilizacija s aktiviranjem predrasuda i stereotipa o drugima/drugačijima, a pogotovo ratni sukobi u čijim je temeljima srpski osvajački nacionalizam, doveli su do raspada mreže primarnih socijalnih odnosa u lokalnim zajednicama. Uslijedili su masovni egzodusi civilnog stanovništva, najprije Hrvata, a onda Srba. Nakon slamanja srpske pobune i mirne reintegracije istočne Slavonije uslijedio je povratak ratnih migranata u svoje domove i naselja. Velika većina Hrvata se vraća, a povratak Srba je znatno manji. Na bivše ratne prostore useljavaju i etnički Hrvati iz Bosne i Hercegovine i Vojvodine. Nacionalna struktura slavonskih gradova i sela doživjela je drastične promjene. Tako se udio Hrvata u ukupnoj populaciji povećao na 85,6%, a Srba smanjio na 8,7%.

KLJUČNE RIJEČI: Slavonija, ratni sukobi, etnička/nacionalna struktura, županije

1. Uvod

Tek što je završio prethodni (prijeratni) popis stanovništva 1991., Hrvatska je zahvaćena ratom te izvrgnuta napadima i osporavanjima svojega suverenog prava na vlastiti teritorij. Slavonija je zbog geopolitičkih razloga (blizina Srbije) i etničkog sastava stanovništva (znatan udio Srba u ukupnoj populaciji) bila posebno izložena najstrašnijim učincima ratnih zbivanja, koji su svoj vrhunac dosegli u Vukovaru. Iako je i Drugi svjetski rat na tim prostorima donio stradanja i etnička čišćenja, nakon tih tragičnih i

* Administrativni ustroj Slavonije sastoji se od pet županija: Požeško-slavonske, Virovitičko-podravске, Brodsko-posavske, Osječko-baranjske i Vukovarsko-srijemske. Zemljopisni pojam Slavonije se ponešto razlikuje od teritorijalno-administrativnoga, a u naslovu rada rabimo županijski ustroj Slavonije radi operativnosti i popisnih jedinica koje obuhvaćaju hrvatske teritorijalno-političke cjeline (u ovom slučaju županije), a ne regije.

krvavih događaja pobjedom antifašističkih snaga¹ situacija se stabilizirala, a suživot postao dominantnom vrednotom i visoko internaliziranim obrascem ponašanja Hrvata, Srba i ostalog stanovništva. Mreža primarnih socijalnih odnosa uključivala je susjedstva, prijateljstva, kumstva i bračne veze Hrvata i Srba, kao i pripadnika ostalih etnikuma na prostorima »slavonske ravnici«. Neposredno prije prvih višestranačkih parlamentarnih izbora 1990., na prostoru bivše SFRJ već je počeo prijeteci i zlokobni »marš« srpskog nacionalizma s crtanjem srpskih granica koje su u svojoj morbidnosti uključivale i srpske grobove. Izazvan tim prijetecim političkim projektom, potenciranim i razlozima unutarnje prirode, na scenu izlazi i hrvatski etnonacionalizam, koji pored legitimnih zahtjeva i nakana (obrana hrvatskog teritorija, osamostaljenje Hrvatske) aktivira i tradicionalne obrasce djelovanja hrvatskog nacionalizma koji stvaranje hrvatske države vidi ponajprije kao obračun sa Srbima, što je »jedna od konstanti hrvatskog nacionalizma« (Šušteršič, 1988: 270). Stvara se iznimno teško sociopsihološko ozračje koje će dodatno potencirati pobuna hrvatskih Srba, logistički praćena vojno-tehničkim i političko-organizacijskim sustavom JNA, najprije donekle prikriveno, a onda i posve otvoreno.

Svih pet slavonskih županija imale su prije rata znatan udio srpskog stanovništva, što će pogodovati akterima etnopolitičke mobilizacije u korpusu hrvatskih Srba da to stanovništvo instrumentalizira za ciljeve Velike Srbije.² Hrvatski nacionalisti su se također »obrušili« na Srbe u Slavoniji, provokacijama, prijetnjama i fizičkim nasrtajima, sve do ubojstava civila u ratnom razdoblju. U ratu su okupirani dijelovi zapadne Slavonije (središte pobune – Pakrac) i istočne Slavonije (središte pobune – Vukovar) i pretvoreni u srpske autonomne oblasti. Posljedice ratnih sukoba na tim su prostorima izrazito teške: velika porušenost infrastrukture, materijalnih dobara, sakralnih objekata i sl. Ipak, najteža posljedica rata je kolaps i razrušenost primarne socijalne strukture u lokalnim zajednicama. Žitelji razrušenih lokalnih zajednica, uglavnom u ulozi/statusu ratnih migranata, mogli su ustvrditi: *suživot³ više ne stanuje ovdje*. Nakon završetka rata 1995., počeo je povratak i useljavanje ratnih migranata te (re)konstrukcija lokalnih zajednica u poslijeratnom razdoblju. Akteri obnove i uspostave suživota su tri skupine ratnih migranata: *izbjeglice-useljenici* (doseljeno stanovništvo iz Bosne i Hercegovine i manji broj iz Vojvodine), *povratnici Hrvati* i *povratnici Srbi* (domicilno stanovništvo),

¹ Iako je partizanski pokret, modelski, prema motivima i antifašističkoj usmjerenosti, bio humana reakcija na različite oblike etničkoga čišćenja od strane radikalnih hrvatskih i srpskih nacionalista (ustaša i četnika), svojim čestim autoritarnim obrascima ponašanja i sam je pridonio generiranju mržnje u novijoj jugoslavenskoj (hrvatskoj, srpskoj itd.) povijesti.

² Navedene namjere zorno pokazuju i dokumenti doneseni na prostoru egzistiranja tzv. SAO Zapadne Slavonije. Tako je 12. kolovoza 1991. na području Pakraca donesena odluka o osnivanju SAO Zapadne Slavonije, a kao pravna regulativa koja će normirati socijalne odnose na tom prostoru navodi se *Ustav SFRJ, Ustavni zakon SAO Krajine i Ustav Republike Srbije!*

³ J. Županov suživot sociološki određuje »kao splet solidarističkih mreža primarnih (neslužbenih) društvenih odnosa među pripadnicima različitih etnija na mikrosocijalnoj razini. To nije neka integrirana mreža – ona više nalikuje arhipelagu mrežnih otoka i džepova« (Županov, 1998: 214). Za poslijeratno razdoblje, u kojem dolazi do useljavanja stanovništva iz BiH i Vojvodine na bivša ratna područja, proširujemo definiciju suživota koja bi mogla izgledati ovako: Suživot je splet solidarističkih mreža primarnih socijalnih odnosa među pripadnicima različitih etničkih/nacionalnih, starosjedilačkih i doseljeničkih skupina na mikrosocijalnoj razini.

kao i manji broj onih koji nisu napuštali taj prostor. U ratu je drastično promijenjena etnička/nacionalna struktura Slavonije, što je predmet analize u ovom radu. Kako je rat izrazito utjecao na promjenu etničke/nacionalne strukture u čitavoj Hrvatskoj, analiziramo također i razloge koji su doveli do strukturalnih promjena u nacionalnom sastavu ukupne hrvatske populacije.

2. Utjecaj političkih promjena i ratnih sukoba na promjenu etničke/nacionalne strukture stanovništva Hrvatske

Demografska kretanja u Hrvatskoj između dvaju popisa stanovništva (1991. – 2001.) izrazito su nepovoljna. Karakterizira ih dominacija mortaliteta nad natalitetom, ratni mortalitet, starenje populacije, nastavak iseljavanja iz zemlje i nedobrovoljne migracije.⁴ Uzroci demografske regresije su različiti: od dugotrajne krize socijalističkoga društvenog sustava i njegova kraja, tranzicijskih teškoća i problema, nedjelotvorne demografske politike, pa do ratnih sukoba koji su i najviše utjecali na promjene sociodemografskih obilježja (posebno etničkog/nacionalnog) u hrvatskoj populaciji.

Osamdesete godine dvadesetog stoljeća u SFRJ su obilježene krizom društva i države, u čijim je temeljima bila strukturalna kriza tadašnjeg socijalističkog modela društvene organizacije. Upitnost dotadašnje socijalne konstrukcije društava zemalja bivše Jugoslavije praćena je i preispitivanjem modela organizacije države. Pored najavljujane restrukturacije političke i socioproizvodne sfere društva, s pripadajućom institucionalnom infrastrukturom, na javnu pozornicu različiti akteri iznose potrebu institucionalne redefinicije jugoslavenskog političkog prostora na makrorazini (pre/uređenje federacije). Iako je u bivšoj SFRJ u pitanju bila prvenstveno razvojna kriza (samoobnavljanje i reprodukcija društva na višoj modernizacijskoj paradigmi), na pojavnoj a ubrzo i strukturalnoj razini dogodio se transfer: u prvi plan su dospjeli međunacionalni odnosi. Nacionalno pitanje su postavile republičke i pokrajinske elite kao »pitanje svih pitanja« i glavni mobilizacijski resurs za osvajanje političke moći.

»Bauk nacionalizma« kružio je nad objema Jugoslavijama u cijelom razdoblju njihova trajanja. Ipak, u najvećem dijelu jugoslavenske povijesti nacionalno pitanje nije demokratski artikulirano i do kraja otvoreno u javnosti. Demokratski diskurs nije bio zastupljen u najvećem razdoblju postojanja zajedničke države južnoslavenskih naroda. »Nacionalno pitanje poslije 1918. proželo je svaki vid javnog života u Jugoslaviji. Odražavalo se na unutrašnji, vanjski, društveni, ekonomski, pa i kulturni život zemlje. Rješavali su ga demokrati i autokrati, kraljevi i komunisti. Danju bi se rješavalo, noću rušilo. Neki su dani bili iznimno pogodni za gradnju, neke noći pak iznimno mračno pogodne za rušenje. Jedna strana dileme sastojala se u tome da jedno rješenje nije moglo zadovoljiti sve strane. Je li se ona druga strana dileme sastojala u tome da se čvrsta kula mogla održati jedino uz ljudske žrtve?« (Banac, 1988: 386).

⁴ R. Heberle razlikuje *dobrovoljne* migracije, najčešće uvjetovane gospodarskim motivima, zaradom, rješavanjem egzistencijalnih problema, i *nedobrovoljne*, čiji su uzrok prijetnja, maltretiranje i oružani sukob, a posljedica protjerivanje stanovništva. Nedobrovoljne migracije imaju dva podtipa: *iznuđene* i *prisilne*, što je distinkcija koju izvodi W. Petersen. Iznudene su one u kojima ljudi napuštaju svoje domove uslijed prijetnje ili maltretiranja, ali postoji mogućnost izbora samih aktera, dok se kod prisilnih radi o izravnom protjerivanju.

Nacionalni zahtjevi i traženje ravnopravnosti svih konstitutivnih činilaca jugoslavenske države dio su njezine sedamdesetogodišnje povijesti. Dezintegracija druge Jugoslavije (SFRJ) počela je u intenzivnijem i manifestnom obliku nakon smrti dugogodišnjeg lidera države, J. B. Tita. SFRJ je bila sastavljena od mnogobrojnih nacionalnih skupina, koje su se služile različitim jezicima i pismima. Različite vjeroispovijesti (katoličanstvo, pravoslavlje, protestantizam, sunitski islam i dr.), od kojih su neke bile u značajnoj korelaciji s nacionalnom pripadnošću, pridonosile su složenosti te državne tvorevine. Dodatna teškoća bila je i izrazito nejednaka razvijenost njezinih republika i pokrajina, što je moglo poslužiti (a često je tako i bilo) za manipulaciju nacionalnim, pretvaranjem gospodarskih i razvojnih problema u međunacionalne. Granicu između tih dviju razina (nacionalni interesi, razvojni problemi – manipulacija) nije bilo nikada jednostavno povući. Razlike u razvijenosti republika i pokrajina omogućile su i manipulaciju nacionalnim pitanjem, pa tako i pretvaranje različitih socijalnih, ekonomskih, kulturnih i političkih pitanja u nacionalno pitanje/problem.⁵ Manipulacija nacionalnim je česta i moguća, ali inzistiranje na pravu naroda⁶ na samoopredjeljenje do odcjepljenja nije manipulacija nego pravo na vlastiti (nacionalni/državni interes) i kao takav institucionalno je reguliran i u posljednjem jugoslavenskom Ustavu iz 1974. *Pitanja samopredjeljenja i osamostaljenja* republika bivše SFRJ i njihovo sprečavanje od strane dijela jugoslavenskih vlasti (srbijski i crnogorski predstavnici u Predsjedništvu SFRJ) *nisu jedini, ali su glavni uzrok ratova na prostoru bivše Jugoslavije*.

Ratni sukobi su rezultirali velikim ljudskim i materijalnim gubicima svih strana u sukobu (domaćih i pristiglih Srba, pripadnika JNA, a najviše autohtonih ne-Srba, uglavnom Hrvata). Pritom je u nacionalno mješovitim naseljima posebno stradala primarna socijalna struktura, čije postojanje čini *conditio sine qua non* konstituiranja, trajanja i funkcioniranja lokalnih zajednica. Promijenjena je i grubo narušena prijeratna etnička struktura stanovništva, a usporedba Popisa 1991. i 2001. ukazuje na značajno smanjenje nacionalnih manjina, pogotovo srpske, i povećanje broja etničkih Hrvata u ukupnoj hrvatskoj populaciji.

Između dvaju popisa stanovništva⁷ broj pripadnika većine manjinskih nacionalnih/etničkih skupina značajno je smanjen. Prema Popisu 1991. u Hrvatskoj je bilo 581.663 Srba, da bi se u 2001. njihov broj smanjio na 201.631, a slično je i s još nekim manjinama. Koji su još (pored ratnih sukoba) mogući uzroci znatnih promjena nacionalnog sastava stanovništva u Hrvatskoj?

⁵ O problemu ekonomskih odnosa u bivšoj SFRJ, osobito njihova fenomenološkog aspekta, na ovaj način piše Ivan Šiber: »Na ovim prostorima u okviru ranijeg poretka i države, nema ni jedne nacionalne sredine koja nije sebe doživljavala žrtvom drugih. Etatizirana ekonomija raspodjele i preraspodjele stvarala je umjetne ekonomske odnose, koji su svakoj sredini davali argumente da su oštećeni i eksploatirani od drugih« (1998: 113–114).

⁶ Misli se na narod u političkom (građani pojedinih republika), a ne etničkom smislu.

⁷ Potrebno je istaknuti da je u Popisu 2001. promijenjena metodologija popisa stanovništva u odnosu na Popis 1991. Dok je 1991. primjenjivano načelo stalnog stanovništva (koje uključuje i privremeno odsutne), 2001. se kao popisno stanovništvo tretiraju osobe koje su prisutne u naselju, kao i one koje nisu odsutne duže od dvanaest mjeseci. Posebna popisna poteškoća su bile srpske izbjeglice iz Hrvatske, koje nisu obuhvaćene tim popisom. Metodološke razlike u popisima stanovništva onemogućuju potpunu komparaciju rezultata tih dvaju popisa.

Tablica 1: Etnička/nacionalna struktura stanovništva u Hrvatskoj 1991. i 2001.⁸

Nacionalnost	1991.		2001.	
	Broj	%	Broj	%
Hrvati	3.736.356	78,1	3.977.171	89,6
Albanci	12.032	0,3	15.082	0,3
Austrijanci	214	0,0	247	0,0
Bošnjaci	43.469	0,9	20.755	0,4
Bugari	458	0,0	331	0,0
Crnogorci	9.724	0,2	4.926	0,1
Česi	13.086	0,3	10.510	0,2
Grci	281	0,0	-	-
Mađžari	22.355	0,5	16.595	0,3
Makedonci	6.280	0,1	4.270	0,1
Nijemci	2.635	0,1	2.902	0,0
Poljaci	679	0,0	567	0,0
Romi	6.695	0,1	9.463	0,2
Rumunji	810	0,0	475	0,0
Rusi	706	0,0	906	0,0
Rusini	3.253	0,1	2.337	0,0
Slovaci	4.275	0,1	4.712	0,1
Slovinci	22.376	0,5	13.173	0,3
Srbi	581.663	12,2	201.631	4,5
Talijani	21.303	0,4	19.636	0,4
Turci	320	0,0	300	0,0
Ukrajinci	2.494	0,1	1.977	0,0
Vlasi	22	0,0	12	0,0
Židovi	600	0,0	576	0,0
Ostale narodnosti	3.012	0,1	21.801	0,4
Nacionalno neopredijeljeni	73.376	1,5	89.130	2,0
Jugoslaveni	106.041	2,2	-	-
Regionalna pripadnost	45.493	0,9	9.302	0,2
Nepoznato	62.926	1,3	17.975	0,4
<i>Ukupno</i>	<i>4.784.265</i>	<i>100,0</i>	<i>4.437.460</i>	<i>100,0</i>

Izvor: Popis stanovništva 1991., Dokumentacija 881, Zagreb, Državni zavod za statistiku, 1992.; Popis stanovništva 2001., Zagreb, Državni zavod za statistiku, 2002.

Najveći utjecaj na smanjenje broja pripadnika nacionalnih manjina svakako valja tražiti u ratnim događanjima 1991.–1995. i protjerivanju civilnoga (uglavnom nesrpskog) stanovništva iz svojih domova, u prvoj fazi rata i oslobodilačke akcije hrvatskih oružanih snaga pri kraju ratnih sukoba. Ni ostali činioци nisu zanemarivi kao mogući razlozi smanjenja udjela nacionalnih manjina u ukupnoj populaciji. Važan razlog koji je pridonio tako

⁸ U Popisu 2001. nema kategorije *Grci*. Kako su *Grci* zasebno vođeni u Popisu 1991., nema usporedbe rezultata dvaju popisa. U Popisu 1991. upotrebljavan je termin *Muslimani*, a u Popisu 2001. *Bošnjaci*. Inače smatramo (što ćemo rabiti i u tekstu) da je primjereno upotrebljavati naziv *Bošnjaci* jer se pripadnici tog naroda sami tako nazivaju. U Popisu 2001. nema kategorije *Jugoslaveni*, pa ćemo ju upotrebljavati u analizi bez usporedbe s drugim popisom.

radikalnim promjenama su i postupci hrvatskih vlasti, obilježeni integralnim nacionalizmom (Sekulić, 2001),⁹ što je stvorilo ozračje opće netolerancije prema drugima/drugačijima, a time i utjecalo na smanjenje broja i udjela nacionalnih manjina u Hrvatskoj. Atmosfera straha i prijatni te diskriminacija i fizički napadi na druge/drugačije potiču manjine na asimilaciju u većinsku naciju ili na iseljavanje. Nameće se model kolektivnih prava koja u konačnici rezultiraju dominacijom većinske nacije, religije i sl., a država poprima obilježja etnonacionalne države. Znatnije smanjenje u popisu iz 2001. nalazimo u pripadnika južnoslavenskih nacija, što je uglavnom posljedica raspada jugoslavenske države i različitih pozicija pripadnika tih nacija, a osobito njihovih »predstavnik« u političkim, a onda i ratnim, sukobima (Crnogorci, Makedonci, Bošnjaci). Pored ratnih razloga i motiva, socijalni i kulturni procesi u hrvatskom društvu (asimilacija, depopulacija) također su bitno pridonijeli smanjenju broja pripadnika nekih etničkih/nacionalnih skupina (Česi, Rusini, Ukrajinci, Talijani). Za povećanje broja Albanaca i Roma razloge valja tražiti u njihovu donekle izdvojenom i specifičnom mikrosocijalnom ambijentu, kao i većem natalitetu u odnosu na hrvatski prosjek. Tome se, osobito kod romske populacije, može dodati i etnomimikrija ili skrivanje vlastite etničke pripadnosti. Izrazita nacionalna homogenizacija uoči i tijekom popisa 1991., uz vrlo negativna iskustva Roma u razdoblju Drugoga svjetskog rata (tzv. NDH, logor Jasenovac) utjecali su na izjašnjavanje dijela romske populacije i »skrivanje« iza drugih nacionalnih identiteta (hrvatskoga ili nekog drugog). Smanjivanje nacionalističkog pritiska i tolerantnije sociopsihološko ozračje utjecali su na činjenicu da se veći broj pripadnika romske populacije izjasnio kao Romi u Popisu 2001.¹⁰ Atmosfera u kojoj nacionalna opredijeljenost egzistira kao socijetalna vrednota *par excellence*, utjecala je i na radikalno smanjenje broja građana koji se izjašnjavaju regionalno a ne nacionalno, a broj građana s regionalnom opredijeljenošću smanjen je čak šest puta.

3. Promjene u etničkoj/nacionalnoj strukturi Slavonije (1991.–2001.)

Ratni sukobi su zahvatili veći dio Slavonije, koja je prije rata u svojoj nacionalnoj heterogenosti imala, osim nacionalno većinskih Hrvata, znatan broj i udio pripadnika srpske nacionalne skupine. Srbi su u Slavoniji od 16. stoljeća i s etničkim su Hrvatima izgradili mnogobrojne mreže primarnih socijalnih odnosa (susjedstva, prijateljstva, brakovi, kumstva), što je sve činilo socijalni supstrat lokalnih zajednica. I pored različitih sociopovijesnih situacija i »uloga« koje su u njima imali Hrvati i Srbi u Slavoniji, suživot pripadnika tih dvaju naroda/nacija bio je dominantna i od većine aktera prihvaćena društvena vrednota. I neki prijašnji ratovi (posebice Drugi svjetski rat) utjecali su na drastičnije promjene nacionalne strukture na tim prostorima. Takve negativne tendencije se nastavljaju i u ratnim sukobima 1991.–1995. O kakvim promjenama u sferi nacionalne/etničke strukture se radi i, posebno važno, što se dogodilo s brojem i udjelom aktera ratnih sukoba (Hrvata i Srba) u stanovništvu Slavonije?

⁹ D. Sekulić ovako definira integralni nacionalizam: »Pod integralnim nacionalizmom podrazumijevamo ideologiju da sve aktivnosti u nekom društvu, od individualnih stremjenja do svake grupne aktivnosti, moraju biti podređene naciji, njezinoj politici i ciljevima definiranim na razini zemlje ... Nacija i država nisu sredstvo za postizanje cilja, nego su one najviši cilj po sebi« (2002: 157).

¹⁰ Ivan Magdalenić (1997) navodi tzv. međimurski paradoks. Od 2000 međimurskih Roma, njih 3000 su korisnici usluga Centra za socijalnu skrb! Očito, riječ je mimikriji prilikom popisa stanovništva i »otkrivanju« kada je to potrebno za svakodnevni život.

Tablica 2: Etnička/nacionalna struktura stanovništva Slavonije (1991.–2001.)

Slavonija ¹¹	1991.		2001.	
	Broj	%	Broj	%
Hrvati	703.959	72,0	763.323	85,6
Albanci	1.868	0,1	2.005	0,2
Austrijanci	17	0,0	33	0,0
Bošnjaci	4.590	0,4	2.037	0,2
Bugari	68	0,0	44	0,0
Crnogorci	1.508	0,1	603	0,0
Česi	1.544	0,1	1.080	0,1
Grci	50	0,0	-	-
Madžari	16.443	1,6	12.388	1,3
Makedonci	1.010	0,1	624	0,0
Nijemci	1.277	0,1	1.306	0,1
Poljaci	210	0,0	111	0,0
Romi	1.356	0,1	1.741	0,1
Rumunji	510	0,0	255	0,0
Rusi	135	0,0	85	0,0
Rusini	2.862	0,2	1.978	0,2
Slovaci	4.312	0,4	3.664	0,4
Slovinci	1.566	0,1	791	0,0
Srbi	167.094	17,0	78.085	8,7
Talijani	1.043	0,1	877	0,0
Turci	36	0,0	27	0,0
Ukrajinci	1.497	0,1	906	0,1
Vlasi	2	0,0	4	0,0
Židovi	41	0,0	36	0,0
Ostale narodnosti	493	0,0	2.516	0,2
Nacionalno neopredijeljeni	14.128	1,4	13.739	1,5
Jugoslaveni	34.387	3,5	-	-
Regionalna pripadnost	1.124	0,1	31	0,0
Nepoznato	14.269	1,4	3.006	0,3
<i>Ukupno</i>	<i>977.399</i>	<i>100,0</i>	<i>891.295</i>	<i>100,0</i>

Izvori: Popis stanovništva 1991., Dokumentacija 881, Zagreb: Državni zavod za statistiku, 1992.; Popis stanovništva 2001., Zagreb, Državni zavod za statistiku, 2002.

U etničkoj/nacionalnoj strukturi Slavonije u međupopisnom razdoblju dogodile su se vrlo velike promjene. Rat sa svim posljedicama, od kojih je najveća razaranje socijalnih mreža u lokalnim zajednicama, bitno je poremetio i promijenio nacionalni sastav stanovništva. Etnopolitička mobilizacija u hrvatskom i srpskom nacionalnom korpusu dovela je do sukoba, najprije političkoga, a onda i ratnoga. Usljedila su ratna osvajanja, a nekoliko godina kasnije akcije oslobađanja zapadnog dijela Slavonije i

¹¹ Već smo naveli da se donekle razlikuje zemljopisni od teritorijalno-političkog ustroja Slavonije, no ipak u ovoj tablici rabimo naziv Slavonija, da bismo skupno pokazali etnički/nacionalni sastav Slavonije, koji svojim velikim dijelom korespondira s teritorijem pet slavonskih županija.

mirne reintegracije hrvatskog Podunavlja (istočna Slavonija) u hrvatski političko-pravni sustav.¹² Prostor ratnih sukoba u prvoj godini rata napuštaju ne-Srbi (uglavnom Hrvati), da bi u akcijama koje su označile kraj rata došlo do znatnijeg egzodusa srpskog stanovništva iz naselja u Slavoniji. Pritom se razlikuju sociodemografski procesi u zapadnoj od onih u istočnoj Slavoniji. U čemu je najvažnija razlika? Zapadni dio Slavonije je vojno oslobođen, što je rezultiralo masovnim iseljavanjem Srba. Nakon rata vraćaju se Hrvati protjerani 1991., ali se također useljava izbjegličko stanovništvo (uglavnom etnički Hrvati) iz Bosne i Hercegovine, kao i manji broj iz Vojvodine. U istočnom dijelu nije bilo tako velikog iseljavanja Srba, zbog mirnog uključivanja tog prostora u ustavno-pravni i politički poredak hrvatske države. Posljedica tih procesa je izrazito velika promjena u nacionalnom sastavu stanovništva, pogotovo na relaciji Hrvati – Srbi. Tako je između dvaju popisa udio Hrvata povećan za više od 10%, dok je znatno drastičnija promjena nastupila u srpskoj nacionalnoj manjini. Udio Srba u stanovništvu Slavonije smanjen je dvostruko, sa 17,0% na 8,7%. Pritom je broj i udio Srba znatnije smanjen u županijama koje su oslobođene akcijama hrvatske vojske, a najmanje u Vukovarsko-srijemskoj županiji koja je mirno reintegrirana u hrvatski državni prostor.

Što se dogodilo s ostalim nacionalnim manjinama u Slavoniji? Veći dio manjinskih etničkih ili nacionalnih skupina je također smanjen u odnosu na prijeratni popis iz 1991. Posebno je primjetno smanjenje svih nacionalnih manjina, dijelova onih etničkih skupina koje su u bivšoj SFRJ imale status naroda, a time i pravo na konstitutivnost te države (Makedonci, Crnogorci, Bošnjaci, Slovenci), što se može dovesti u izravnu vezu s ratom. Etnopolitička mobilizacija Srba u Slavoniji sa svim posljedicama, pa i onim ratnim, te hrvatski integralni nacionalizam stvorili su sociopsihološko ozračje nepovoljno za multietničku koegzistenciju, posebice onih južnoslavenskih naroda koji se konfesionalno ili iz političkih razloga (drugačije, pa i suprotstavljene opcije u procesu raspada SFRJ) znatnije razlikuju od većinske nacije u Hrvatskoj (Crnogorci, Makedonci, Bošnjaci). Većini ostalih nacionalnih manjina, pa i onih zastupljenijih (Ukrajinci, Rusini, Talijani, Česi, Slovaci), također je smanjen broj i udio u ukupnoj slavonskoj populaciji. Razlozi toga smanjenja su različiti: od rata pa do već tradicionalnih i kontinuirano prisutnih procesa unutar tih etnikuma (asimilacija, akulturacija, iseljavanje, depopulacija). Samo u nekoliko mnogobrojnijih nacionalnih manjina nastupilo je povećanje, i to u Nijemaca, Albanaca i Roma. Albanci i Romi su skupine s visokim natalitetom i izrazitom mobilnošću, što objašnjava njihovo povećanje u ukupnoj populaciji, dok su se Nijemci nakon provedenih višestranačkih izbora oslobodili ideologijske optike koja je svoju legitimaciju crpila iz pozicije pobjednika u Drugome svjetskom ratu.

4. Etnička/nacionalna struktura stanovništva pet slavonskih županija (1991.–2001.)

Iako s nekim razlikama, svih pet slavonskih županija ima donekle sličnu etničku/

¹² Mirna reintegracija se temelji na Erdutskom sporazumu, potpisanom 12. studenog 1995. Temeljni sporazum o istočnoj Slavoniji, Baranji i zapadnom Srijemu omogućuje povratak okupiranog područja u ustavno-pravni poredak Republike Hrvatske. Sporazum nadalje uključuje razvojačenje srpskih paravojski 1996. i povratak raseljenih osoba. U prosincu 1997. Vijeće sigurnosti UN-a potvrdilo je završetak mandata UNTAES-a u Republici Hrvatskoj, a 15. 1. 1998. u Borovu je Naselju svečano obilježen kraj mandata UNTAES-a.

nacionalnu strukturu stanovništva u kojoj većinu čine Hrvati ali su značajno zastupljeni i Srbi. Slijedi udio ostalih nacionalnih manjina: Čeha, Slovaka, Talijana, Ukrajinaca, Bošnjaka, Albanaca, Roma i drugih. Rat je pogodio sve županije, iako ne bez razlika, a najteža situacija svakako je bila na prostoru Vukovarsko-srijemske županije. Kakve su se promjene zbile u nacionalnom sastavu stanovništva i koje se specifičnosti pojedinih županija mogu izdvojiti?

Brodsko-posavska županija

Kakve su se promjene dogodile u županiji čiji su zapadni dijelovi u ratu bili pod kontrolom pobunjenih Srba, a istočne su granatirali bosanski Srbi?

Tablica 3: Etnička/nacionalna struktura stanovništva u Brodsko-posavskoj županiji 1991. i 2001.

Nacionalnost	1991.		2001.	
	Broj	%	Broj	%
Hrvati	141.071	80,6	166.129	93,9
Albanci	258	0,1	285	0,1
Austrijanci	2	0,0	4	0,0
Bošnjaci	546	0,3	372	0,2
Bugari	6	0,0	9	0,0
Crnogorci	135	0,0	54	0,0
Česi	152	0,0	109	0,0
Grci	8	0,0	-	-
Madžari	106	0,0	81	0,0
Makedonci	114	0,0	75	0,0
Nijemci	78	0,0	75	0,0
Poljaci	70	0,0	36	0,0
Romi	223	0,1	586	0,3
Rumunji	40	0,0	12	0,0
Rusi	8	0,0	8	0,0
Rusini	44	0,0	25	0,0
Slovaci	43	0,0	28	0,0
Slovenci	248	0,1	93	0,0
Srbi	19.957	11,4	5.347	3,0
Talijani	72	0,0	40	0,0
Turci	23	0,0	19	0,0
Ukrajinci	528	0,3	320	0,1
Vlasi	-	-	-	-
Židovi	3	0,0	2	0,0
Ostale narodnosti	64	0,0	437	0,2
Nacionalno neopredijeljeni	2.088	1,1	2.127	1,2
Jugoslaveni	5.117	2,9	-	-
Regionalna pripadnost	184	0,1	3	0,0
Nepoznato	3.810	2,1	492	0,2
<i>Ukupno</i>	<i>174.998</i>	<i>100,0</i>	<i>176.765</i>	<i>100,0</i>

Izvori: Popis stanovništva 1991., Dokumentacija 881, Zagreb: Državni zavod za statistiku, 1992.; Popis stanovništva 2001., Zagreb, Državni zavod za statistiku, 2002.

Rat i posljedice ratnih sukoba povećale su broj stanovnika županije. Različite skupine ratnih migranata bile su u ratnom razdoblju (1991.–1995.) smještene u dijelovima županije manje zahvaćenim ratnim sukobima (gradovi Nova Gradiška i Slav. Brod). U Brodsko-posavskoj županiji prema Popisu 1994. bilo je 17.253 izbjeglica i 3287 raseljenih osoba. Na prostoru bivše općine Nova Gradiška nalazilo se 2630 raseljenih osoba. Najveći dio je stigao iz zauzetih dijelova županije, iz naselja bivše općine Nova Gradiška: ukupno 2487. Na prostoru bivše općine Slavonski Brod registrirano je 657 raseljenih osoba. Izbjeglica je, za razliku od toga, bilo znatno više u bivšoj općini Slavonski Brod i to ukupno 15.801, dok su na prostoru bivše općine Nova Gradiška bile 1452 osobe s tim statusom. Dio ratnih migranata koji su stigli na te prostore izvan županije (uglavnom iz Bosne i Hercegovine i manji broj iz Vojvodine) nastanio se ovdje u statusu hrvatskih državljana. Etnička/nacionalna struktura stanovništva županije radikalno je promijenjena. Udio Hrvata se povećao za oko 10%, a udio Srba je smanjen gotovo četiri puta u odnosu na prethodni popis. Razlozi tih promjena su uglavnom isti kao neki uzroci rata: etnopolitička mobilizacija u Hrvata i Srba, pobuna srpske nacionalne manjine i vojno-redarstvene akcije hrvatskih oružanih snaga, što je za posljedicu imalo iseljavanje stanovništva. Specifični su razlozi svakako prisutni u pripadnika bivših jugoslavenskih konstitutivnih naroda. Tako dolazi do rapidnog pada broja i udjela svih navedenih skupina: Crnogoraca, Makedonaca, Slovenaca, Bošnjaka, i posebno Srba. Pripadnici tih skupina uglavnom su u tranzicijskom i ratnom razdoblju bili na »udaru« radikalnih nacionalističkih skupina koje su inzistirale na nacionalnoj homogenizaciji i etničkoj čistoći države, a neke od tih nacionalnih skupina bile su izrazito stigmatizirane (Crnogorci, Srbi) zbog ratnih okolnosti na tom prostoru i u Hrvatskoj u cjelini. Znatno je smanjen i udio većine ostalih nacionalnih manjina (Česi, Ukrajinci¹³ i dr.). Razlozi njihova smanjenja su raznolikiji, a dva bi valjalo izdvojiti. I u mirnodopskim vremenima asimilacija je izrazito prisutan socijalni proces u odnosu cjeline društva i nacionalnih manjina, što se u nekih manjina očituje kao tendencija (Česi, Ukrajinci). Pritom se asimilacija događa kao akulturacija i strukturalna asimilacija. Česi i Ukrajinci u procesu akulturacije interioriziraju najvažnije elemente hrvatske kulture kao što su jezik, norme, običaji i sl.¹⁴ Drugi razlog je i ovdje rat, koji nepovoljno djeluje na primitak i ostanak stanovništva ondje gdje su prisutne ratne operacije. Iz kategorija popisa nestali su Jugoslaveni, što je povezano s raspadom SFRJ. Pripadnici te skupine su vjerojatno zastupljeni u drugim etničkim/nacionalnim skupinama, nacionalno neopredijeljenima, a dio je napustio županiju. Povećanje broja i udjela u stanovništvu županije prisutno je u Roma i Albanaca. Visok natalitet albanske i romske populacije, njihova relativna socijalna zatvorenost te polunomadski karakter pripadnika romske etničke zajednice su, između ostalih činilaca, pridonijeli tom povećanju.

¹³ Ukrajinci na prostor današnje Brodsko-posavske županije dolaze 1900., o čemu svjedoči zapis sibirskog rimokatoličkog župnika Karla Pavića.

¹⁴ Česi su u Hrvatskoj organizirani u 22 kulturna društva (besede). U okviru Češke besede u Slavonskom Brodu, koja je osnovana 4. 5. 1996., formirane su različite sekcije: glazbena, pjevačka, lutkarska, folklorna i dr. U Daruvaru izlazi časopis *Jednota* s različitim priložima na češkom jeziku.

Požeško-slavonska županija

Slični procesi utjecali su također na sociodemografske, pa onda i etničke, promjene u Požeško-slavonskoj županiji. Koje su specifičnosti te slavonske županije?

Tablica 4: Etnička/nacionalna struktura stanovništva u Požeško-slavonskoj županiji 1991. i 2001.

Nacionalnost	1991.		2001.	
	Broj	%	Broj	%
Hrvati	96.144	71,4	76.118	88,6
Albanci	179	0,1	146	0,1
Austrijanci	4	0,0	2	0,0
Bošnjaci	200	0,1	48	0,0
Bugari	2	0,0	2	0,0
Crnogorci	87	0,0	22	0,0
Česi	1.101	0,8	775	0,9
Grci	3	0,0	-	-
Madžari	388	0,2	221	0,2
Makedonci	136	0,1	60	0,0
Nijemci	107	0,0	78	0,0
Poljaci	22	0,0	10	0,0
Romi	7	0,0	7	0,0
Rumunji	1	0,0	3	0,0
Rusi	14	0,0	9	0,0
Rusini	13	0,0	12	0,0
Slovaci	1.324	0,9	120	0,1
Slovinci	159	0,1	59	0,0
Srbi	25.808	19,8	5.616	6,5
Talijani	901	0,6	788	0,9
Turci	4	0,0	-	-
Ukrajinci	30	0,0	23	0,0
Vlasi	-	-	-	-
Židovi	3	0,0	1	0,0
Ostale narodnosti	49	0,0	88	0,1
Nacionalno neopredijeljeni	1.903	1,4	1.337	1,5
Jugoslaveni	3.533	2,6	-	-
Regionalna pripadnost	116	0,0	3	0,0
Nepoznato	2.310	1,7	286	0,3
<i>Ukupno</i>	<i>134.548</i>	<i>100,0</i>	<i>85.831</i>	<i>100,0</i>

Izvori: Popis stanovništva 1991., Dokumentacija 881, Zagreb, Državni zavod za statistiku, 1992.; Popis stanovništva 2001., Zagreb, Državni zavod za statistiku, 2002.

Požeško-slavonska županija ima, kao i sve slavonske županije, vrlo heterogen etnički sastav stanovništva. Pored većinskog etnikuma, hrvatskoga, razmjerno su najzastupljenije sljedeće nacionalne manjine (Popis 2001): Srbi (5616 ili 6,5%), Talijani (788 ili 0,9%), Česi (775 ili 0,9%), Madžari (221 ili 0,2%), te nacionalno neopredijeljeni (1337 ili 1,5%) itd. Promjena u odnosu na popis iz 1991. dogodila se kako u etnič-

kom/nacionalnom sastavu, tako i u broju stanovnika županije. Stanovništvo te županije znatno je smanjeno, sa 134.548 na 85.831, i to najviše zbog teritorijalnih promjena koje su se dogodile u okviru te administrativno-teritorijalne cjeline. U sastavu županije bila je između dvaju popisa i bivša općina Našice, koja se neposredno prije posljednjeg popisa izdvojila iz njezina sastava i priključila Osječko-baranjskoj županiji.

U etničkoj/nacionalnoj strukturi stanovništva županije također dolazi do značajnih promjena. Iako se broj Hrvata u ukupnom stanovništvu smanjio (glavni razlog je već naveden), razmjerna zastupljenost Hrvata u ukupnom stanovništvu povećala se sa 71,4 na 88,6%. Istodobno se udio Srba u nacionalnom sastavu stanovništva višestruko smanjio. U posljednjem prijeratnom popisu njihov udio je iznosio gotovo 20%, a nakon toga se smanjio na 6,5%. Požeško-slavonska županija je bila zahvaćena ratnim sukobima, što je rezultiralo protjerivanjem stanovništva, različitim oblicima izbjeglištva/raseljništva i promjenom etničke/nacionalne strukture stanovništva. Prema podacima iz 1992., nakon sarajevskog primirja (3. 1. 1992.) u županiji je bilo ukupno 6002 raseljenih osoba, što je iznosilo 4,3% udjela u stanovništvu županije. Najviše interno raseljenih osoba dolazilo je iz tadašnje općine Pakrac u kojoj je bilo i sjedište tzv. SAO Zapadna Slavonija. Nakon rata uslijedio je povratak, najprije Hrvata a onda i Srba, te useljenje (uglavnom) etničkih Hrvata s teritorija Bosne i Hercegovine. Najčešće su to izbjeglice koje nakon dobivanja prebivališta i hrvatskog državljanstva te stjecanja prava privremene uporabe napuštenih stambenih objekata (uglavnom u vlasništvu osoba srpske nacionalnosti) ulaze u status izbjeglica-useljenika. Nakon šestomjesečnog statusa pripadnici te populacije prestaju koristiti specifična izbjeglička prava i počinju u hrvatskom političkom prostoru participirati kao hrvatski državljani.

Specifična kategorija u nacionalnom izjašnjavanju u bivšoj državi bili su Jugoslaveni. Iako u nekim aspektima slični nacionalno neopredijeljenima,¹⁵ ipak su motivi za takvo opredjeljivanje bili različiti. Tu pripadaju oni koji nisu jasno mogli odrediti svoj nacionalni identitet (npr. djeca iz tzv. miješanih brakova), te oni s nekim drugim motivima (oblik patriotizma, socijalna promocija i sl.). Nakon krvavog raspada Jugoslavije i ratne instrumentalizacije nekih njezinih ključnih institucija (JNA), jugoslavenstvo je izgubilo svaku vjerodostojnost u hrvatskome političkom korpusu (pogotovo u etničkih Hrvata).

Ratna događanja su dovela do smanjenja broja pripadnika ostalih narodnosnih skupina koje su činile konstitutivne elemente bivše federacije (Makedonci, Crnogorci, Bošnjaci). Znakovito je da se nije smanjio udio nekih mnogobrojnih nacionalnih manjina (Talijani, Česi, Mađari), ali je to ipak uvjetovano teritorijalno-administrativnim promjenama u županiji. Primjetan je i pad udjela Slovaka, koji su uglavnom bili prisutni u bivšoj općini Našice (sada u sastavu Osječko-baranjske županije). Situacija s tim manjinama pokazuje da one nacionalne manjine koje nisu objekt predrasuda, diskriminacije, a onda i fizičkog nasilja u uvjetima pojačane nacionalne homogenizacije, teže očuvanju svog nacionalnog identiteta, pa i njegova jačanja, što je donekle suprotno sličnim procesima u mirnodopskom razdoblju.

¹⁵ Nikola Dugandžija (1986) ističe da, bez obzira smatraju li se Jugoslaveni nacijom ili ne, riječ neopredijeljen nema smisla, jer malo je situacija u kojima se tražilo (dok je takvo opredjeljenje egzistiralo) toliko opredjeljenja kao u ovom slučaju.

Osječko-baranjska županija

Kakve su se promjene dogodile u etničkoj strukturi stanovništva Osječko-baranjske županije između dvaju popisa (1991.–2001.)?

Tablica 5: Etnička/nacionalna struktura stanovništva u Osječko-baranjskoj županiji 1991. i 2001.

Nacionalnost	1991.		2001.	
	Broj	%	Broj	%
Hrvati	233.260	70,2	277.245	83,8
Albanci	675	0,2	858	0,2
Austrijanci	7	0,0	23	0,0
Bošnjaci	968	0,2	410	0,1
Bugari	45	0,0	20	0,0
Crnogorci	889	0,2	365	0,1
Česi	115	0,0	61	0,0
Grci	18	0,0	-	-
Mađžari	12.447	3,7	9.784	2,9
Makedonci	425	0,1	311	0,0
Nijemci	808	0,2	964	0,2
Poljaci	50	0,0	32	0,0
Romi	775	0,2	977	0,3
Rumunji	455	0,1	223	0,0
Rusi	40	0,0	33	0,0
Rusini	166	0,0	127	0,0
Slovaci	1.279	0,3	2.155	0,6
Slovinci	825	0,2	480	0,1
Srbi	53.933	16,2	28.866	8,7
Talijani	43	0,0	32	0,0
Turci	6	0,0	8	0,0
Ukrajinci	87	0,0	78	0,0
Vlasi	2	0,0	3	0,0
Židovi	21	0,0	26	0,0
Ostale narodnosti	240	0,0	522	0,1
Nacionalno neopredijeljeni	5.875	1,7	5.873	1,7
Jugoslaveni	14.164	4,2	-	-
Regionalna pripadnost	556	0,1	18	0,0
Nepoznato	3.805	1,1	1.030	0,3
<i>Ukupno</i>	<i>331.979</i>	<i>100,0</i>	<i>330.506</i>	<i>100,0</i>

Izvori: Popis stanovništva 1991., Dokumentacija 881, Zagreb, Državni zavod za statistiku, 1992.; Popis stanovništva 2001., Zagreb, Državni zavod za statistiku, 2002.

Značajan dio Osječko-baranjske županije zahvaćen je ratnim sukobima i pobunom dijela srpske populacije na tom prostoru. Zauzimanje Baranje, granatiranje Osijeka i drugih naselja pod kontrolom hrvatskih vlasti i nastojanje da se osvojena naselja inkorporiraju u državno-pravni ustroj zamišljene Velike Srbije dovele su do velikih promjena u nacionalnoj strukturi stanovništva u seoskim i gradskim destinacijama te županije. S prostora koje su osvojile srpske paravojske postrojbe potpomognute jedini-

cama JNA protjerano je nesrpsko stanovništvo, u najvećem broju etnički Hrvati, koji su svoj građanski status zamijenili statusom ratnih migranata (izbjeglice i raseljene osobe). U razdoblju nakon dolaska UNPROFOR-a i dalje se nastavljaju represalije nad nesrpskim stanovništvom koje je ostalo pod kontrolom pobunjenih Srba. Pritom se i na prostoru pod kontrolom hrvatskih vlasti aktiviraju predrasude i stereotipi prema drugima, osobito prema Srbima. U nekim slučajevima dolazi do diskriminacije na poslu ili u nekim svakodnevnim situacijama u mikrosocijalnom ambijentu, a onda i do fizičke agresije, pa i ubojstava pripadnika srpske nacionalne zajednice.¹⁶ Etnonacionalizam u Srba u obliku osvajanja i secesionizma, a u Hrvata u obrambenom obliku, pridonio je razaranju primarnih socijalnih odnosa u lokalnim zajednicama Osječko-baranjske županije. Odlazak, najprije Hrvata i drugih nesrpskih etničkih skupina, a nešto kasnije i Srba, bitno je utjecao na promjenu nacionalne strukture u županiji. Povratak donekle ublažava teške posljedice ratnih sukoba, protjerivanja civilnog stanovništva i napade na druge/drugačije, ali ne može »vratiti« prijeratni nacionalni sastav stanovništva. Gdje su promjene najveće i o kakvim tendencijama je moguće govoriti u recentnom vremenu i neposrednoj (bližoj) budućnosti?

Ukupan broj stanovnika županije smanjen je u odnosu na popis iz 1991. i pored činjenice da je županija prostorno i populacijski proširena priključenjem područja bivše općine Našice. Ratni sukobi učinili su svoje i dio stanovništva županije (uglavnom srpske nacionalnosti) iselio je s tih prostora. U Osječko-baranjskoj županiji je bilo (*Izvjješće Vladinog ureda za prognanike i izbjeglice* od 9. 3. 1993.) 44.639 raseljenih osoba (prognanika), što je čak 13,7% ukupnog stanovništva županije.¹⁷ Kako je nakon ratnih operacija hrvatske vojske 1995. i mirne reintegracije hrvatskog Podunavlja 1997. uslijedio povratak, udio Hrvata u županiji se znatno povećao, sa 70,2% na 83,8% u ukupnom stanovništvu. Tome je pridonijelo i useljavanje izbjeglog stanovništva iz Bosne i Hercegovine i Vojvodine, uglavnom etničkih Hrvata. Od ostalih etničkih/nacionalnih skupina, prepolovljen je broj i udio osoba srpske nacionalnosti sa 16,2% na 8,7% u ukupnoj populaciji županije. Prijeratna nacionalistička propaganda (hrvatska i srpska), osvajački srpski ratni pohod i pokušaj odcjepljenja od Hrvatske, kao i ratne aktivnosti hrvatskih oružanih snaga, utjecali su na drastično smanjenje srpske populacije u županiji. Iako se u godinama povratka situacija polako »normalizira«, selektivni povratak (uglavnom starijeg srpskog stanovništva), kao i promjena sociopsihološkoga i političkog ambijenta življenja, značajno ograničavaju vraćanje prijeratne etničke »slike« u županiji, kao i u Hrvatskoj u cjelini. Pored značajnog smanjenja Srba, u Osječko-baranjskoj županiji smanjen je i broj drugih nacionalnih skupina: Bošnjaka, Crnogoraca, Čeha, Mađžara, Slovenaca i još nekih manje zastupljenih etničkih/nacionalnih skupina. Razlozi su različiti, od ratnih (ne)prilika, nepovoljna i netolerantna sociopolitičkog ozračja (smanjenje broja Bošnjaka, Crnogoraca i drugih, uglavnom južnoslavenskih, etničkih skupina), do problema asimilacije, akulturacije, interkulturalne interakcije, što se odnosi više na tradicionalne manjine, čiji etnički/nacionalni kolektiviteti nisu činili konstitutivne narode bivše SFRJ (Česi, Mađžari i dr.). U nekim

¹⁶ Medijski istaknut slučaj iz te županije su ubojstva srpskih civila u Paulin Dvoru.

¹⁷ Prema tom *Izvjješću*, samo su dvije hrvatske županije imale veći udio prognanika prema ukupnom stanovništvu: Vukovarsko-srijemska (25,6%) i Dubrovačko-neretvanska (20,0%).

slučajevima dolazi i do povećanja udjela (pa i broja) pojedinih etničkih skupina (Romi, Slovaci, Nijemci, Albanci), što se objašnjava specifičnim obilježjima nekih od navedenih etnikuma (Albanci, Romi), njihovim visokim natalitetom i migrantskim ponašanjem. U drugim situacijama se ipak radi o teritorijalnom proširenju županije i »ulasku« etničkih skupina značajno zastupljenih u bivšoj općini Našice (Slovaci), što će utjecati na promjene etničkog/nacionalnog sastava u županiji.

Virovitičko-podravska županija

Tablica 6: Etnička/nacionalna struktura stanovništva u Virovitičko-podravskoj županiji 1991. i 2001.

Nacionalnost	1991.		2001.	
	Broj	%	Broj	%
Hrvati	75.356	72,0	83.554	89,4
Albanci	153	0,1	229	0,2
Austrijanci	1	0,0	-	-
Bošnjaci	175	0,1	69	0,0
Bugari	2	0,0	3	0,0
Crnogorci	110	0,1	43	0,0
Česi	114	0,1	92	0,1
Grci	4	0,0	-	-
Madžari	385	0,3	255	0,2
Makedonci	112	0,1	54	0,0
Nijemci	34	0,0	18	0,0
Poljaci	8	0,0	1	0,0
Romi	86	0,0	4	0,0
Rumunji	-	-	2	0,0
Rusi	9	0,0	5	0,0
Rusini	11	0,0	18	0,0
Slovaci	36	0,0	23	0,0
Slovenci	117	0,1	67	0,0
Srbi	21.905	20,9	6.612	7,0
Talijani	15	0,0	12	0,0
Turci	2	0,0	-	-
Ukrajinci	12	0,0	9	0,0
Vlasi	-	-	1	0,0
Židovi	1	0,0	2	0,0
Ostale narodnosti	43	0,0	92	0,1
Nacionalno neopredijeljeni	1.475	1,4	1.849	1,9
Jugoslaveni	2.906	2,7	-	-
Regionalna pripadnost	108	0,1	2	0,0
Nepoznato	1.443	1,3	375	0,4
<i>Ukupno</i>	<i>104.625</i>	<i>100,0</i>	<i>93.389</i>	<i>100,0</i>

Izvori: Popis stanovništva 1991., Dokumentacija 881, Zagreb, Državni zavod za statistiku, 1992.; Popis stanovništva 2001., Zagreb, Državni zavod za statistiku, 2002.

Virovitičko-podravska županija je prema broju stanovnika, uz Požeško-slavonsku, među manjim slavonskim županijama. Specifičnost te županije je u najvećem udjelu

Srba neposredno prije rata (Popis 1991.) u ukupnom stanovništvu svih pet županija u zemljopisnom prostoru Slavonije. Uz to, upravo na prostoru te županije »zacrtana« je zamišljena linija Velike Srbije, poznatija po koordinatnim točkama Virovitica – Karlovac – Karlobag. Kako je »zamišljenost« te linije doživjela i krvavu operacionalizaciju u ratu 1991.–1995., etnička/nacionalna struktura županije značajnije je promijenjena u odnosu na prijeratno stanje (Popis 1991.).

Značajan udio Hrvata i Srba na tim prostorima omogućio je prijeratnu političku mobilizaciju čija okosnica postaje nacija i nacionalno. Razvojna pitanja hrvatskog društva i transformacija iz jednopartijskog sustava u građanski poredak u značajnoj mjeri su reducirana i svedena na nacionalno pitanje/problem. Na legitimne zahtjeve hrvatskih građana za osamostaljenjem hrvatske države pobunjeni Srbi su odgovorili stvaranjem SAO Zapadna Slavonija i pokušajem njezina odvajanja od hrvatske države. I u toj županiji, kao posljedica ratnih sukoba i srpske pobune, dolazi do egzodusa civilnog stanovništva. U etničkoj/nacionalnoj strukturi Virovitičko-podravske županije dogodile su se značajne promjene. Smanjen je ukupan broj stanovnika, što je najizravnija posljedica rata na tim prostorima. Prisutan je i odlazak, osobito stanovnika srpske nacionalnosti, izvan granica županije (najvećim dijelom i izvan Hrvatske). Iako se broj Hrvata povećao za nekoliko tisuća, značajnije je povećanje udjela Hrvata u ukupnom stanovništvu županije, skoro 20% u odnosu na 1991. Razlog takvih promjena je uglavnom veliko smanjenje broja Srba u županiji. Prema posljednjem prijeratnom popisu 1991., Srbi su činili 20,9% županijskog stanovništva, a bilo ih je ukupno 21.905, da bi u poslijeratnom razdoblju (Popis 2001.) broj Srba iznosio 6612 ili tek 7,0% u ukupnoj populaciji, dakle smanjen je tri puta. Povratak teče sporo i uz dosta problema pa se neke bitne promjene u udjelu Hrvata i Srba u ukupnoj populaciji teško mogu očekivati. Poznavanje aktualnih procesa na prostorima bivše SFRJ, obilježenih integralnim nacionalizmom i snažnom fragmentacijom ukupne populacije u pojedinim republikama/državama po nacionalnoj osnovi, te spoznaja o migracijskim iskustvima nedobrovoljnih migranata u drugim državama upućuju na takve zaključke. Od ostalih nacionalnih/etničkih skupina (iole znatnije zastupljenih) u županiji, povećao se broj i udio Albanaca, a značajnije se povećao i udio nacionalno neopredijeljenih. Vjerojatno je etnopolitička mobilizacija s isključujućom i netolerantnom retorikom i sumnjičenjem svih koji nisu »naši« na jedini mogući način (onako kako to tumači vladajuća skupina) utjecala na povećanje onih koji se u popisu nisu nacionalno opredijelili. Kako je na tim prostorima prestao na javnoj sceni funkcionirati srpski nacionalizam, vjerojatne konformističke tendencije (iako ne isključujemo i druge razloge) posljedica su pritiska hrvatskoga integralnog nacionalizma. Iako nemamo empirijskih dokaza, moguće je s velikom vjerojatnošću pretpostaviti da se unutar nacionalno neopredijeljenih »skriva« dio Srba i Jugoslavena, što samo (ako su pretpostavke točne) ukazuje na netolerantnu i nepovoljnu atmosferu međunacionalnih odnosa, posebno defavorizirajuću za srpsku nacionalnu skupinu. Posljedica ratnih sukoba je i smanjenje broja pripadnika ostalih nacionalnih skupina, koje su bile nositelji suvereniteta u republikama bivše SFRJ (Makedonci, Crnogorci, Bošnjaci, Slovenci). Osim etnonacionalizma i različitih pritisaka prema nacionalnim/etničkim manjinama, i gospodarski je činilac (razrušenost infrastrukture, gospodarskih objekata, nezaposlenost) odigrao važnu ulogu. U županiji osim Srba i nema nacionalne/etničke skupine koja bi prelazila 1% u ukupnoj populaciji, a uzroke

smanjenja njihova ionako malog broja pored rata svakako valja tražiti u procesima tipičnim za nacionalne manjine, kao što su asimilacija ili prikrivanje identiteta, što se u popisu stanovništva može ispoljiti kao izbjegavanje nacionalnog određenja.¹⁸ Realne su pretpostavke, uzimajući u obzir ratne (ne)prilike, da je dio pripadnika ostalih manjinskih etničkih ili nacionalnih skupina iselio s prostora Virovitičko-podravske županije.

Vukovarsko-srijemska županija

Županija koja je najviše zahvaćena ratom i čije sve općine ulaze u državni program obnove u poslijeratnom razdoblju doživjela je i značajne promjene u nacionalnom sastavu stanovništva. Kakve su promjene prisutne u tom segmentu županijske populacije i ima li bitih razlika u odnosu na ostale slavonske županije?

Na prostoru Vukovarsko-srijemske županije, pogotovo u samom gradu Vukovaru, vodile su se u ratu velike borbe za kontrolu prostora između legitimnih hrvatskih snaga i pobunjenog srpskog stanovništva, obilato pomognutog jedinicama JNA.¹⁹ Blizina granice sa Srbijom dodatno je olakšala instrumentalizaciju srpskog stanovništva i omogućila snažnu logističku potporu srpskoj pobuni. Posljedice ratnih sukoba su razorne i vrlo teške: od razorene infrastrukture (ceste, željeznice), gospodarskih objekata (tvornice, obrtničke radnje, poljoprivredna gazdinstva) do potpunog urušavanja primarne socijalne strukture u lokalnim zajednicama. Hrvatsko-srpski odnosi u županiji su neposredno prije rata dovedeni na najnižu razinu od Drugoga svjetskog rata naovamo, da bi u ratnim razaranjima u najvećem broju slučajeva došlo do njihova prekida. Prijeratni prijatelji, susjedi, kumovi, u nekim slučajevima i supružnici druge nacionalnosti, postali su neprijatelji u ratu. Etnopolitička mobilizacija u Hrvata i Srba s divergentnim ciljevima dovela je do fragmentacije lokalnih zajednica na nacionalnoj osnovi, posebno na relaciji Hrvati – Srbi. Već i prije srpskog osvajanja Vukovara započinje egzodus stanovništva iz naselja te županije u obliku iznuđenih migracijskih kretanja. Ulazak srpskih paravojnih postrojbi i etnički »očišćene« JNA²⁰ u Vukovar u studenome 1991. generirat će i drugi tip nedobrovoljnih migracija, prisilne. Razlike tih dvaju tipova nedobrovoljnih migracijskih kretanja proizlaze iz autonomnosti odlučivanja ratnih migranata u procesu napuštanja vlastitih domova. U slučaju iznuđenih migracija postoji ipak stanovita autonomija u odlučivanju o tome što je bolje: otići ili ostati. Kod prisilnih se radi o grubom preseljenju: osvajač protjeruje civilno stanovništvo s osvojenog prostora. Upravo je slučaj Vukovara paradigmatski primjer za oba tipa migracija. Sve do ulaska srpskih postrojbi u grad, Vukovarci koji su ga napustili učinili su to pod iznudom (rat, prijetnja, granatiranje). Dolaskom osvajačkih postrojbi uslijedile su represalije i grubo protjerivanje nesrpskog stanovništva iz gra-

¹⁸ Srazmjerni udio pojedinih nacionalnih manjina ima važnu praktično-političku dimenziju. Tako Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina, donesen 13. prosinca 2002, propisuje da u predstavničkom tijelu lokalnih jedinica u kojima nacionalna manjina sudjeluje između 5 i 15% mora biti barem jedan pripadnik te manjine. Ako manjina sudjeluje s više od 15% u ukupnom stanovništvu lokalne jedinice, propisuje se srazmjerna zastupljenost njezinih pripadnika u predstavničkom tijelu te lokalne jedinice.

¹⁹ U napadu na Vukovar sudjelovala je i najelitnija oružana formacija JNA, Prva gardijska brigada, a »rezultat« napada je gotovo potpuno razrušen grad, te protjerano i poubijano civilno stanovništvo.

²⁰ O. Žunec (1998) navodi da je 1990. udio Srba u oficirskom zboru JNA iznosio oko 60%, u činovima pukovnika 81%, a generala 62%. To je bilo gotovo dvostruko od udjela Srba u stanovništvu Jugoslavije.

da Vukovara. Prema broju raseljenih osoba i njihovu udjelu u ukupnoj populaciji županije, Vukovarsko-srijemska županija zauzima prvo mjesto u Hrvatskoj. Ukupno je 1993. u Vukovarsko-srijemskoj županiji bilo 59.285 raseljenih osoba, što je 25,6% ukupnog stanovništva. Rat je značajno izmijenio nacionalnu strukturu stanovništva županije, ali ne toliko kao u slučaju ostalih slavonskih županija. Prijeratni udjeli Hrvata i Srba u stanovništvu županije poremećeni su na štetu udjela Srba, ali su poremećaji nacionalne strukture blaži nego u ostalim »ratnim« županijama. Razlog je u mirnoj reintegraciji tog prostora u ustavno-pravni poredak Republike Hrvatske, što je istodobno omogućilo povratak Hrvata, ali i ostanak većeg dijela Srba u županiji.

Tablica 7: Etnička/nacionalna struktura stanovništva u Vukovarsko-srijemskoj županiji 1991. i 2001.

Nacionalnost	1991.		2001.	
	Broj	%	Broj	%
Hrvati	158.128	68,3	160.277	78,2
Albanci	603	0,2	487	0,2
Austrijanci	3	0,0	4	0,0
Bošnjaci	2.701	1,1	1.138	0,5
Bugari	13	0,0	10	0,0
Crnogorci	287	0,1	119	0,0
Česi	62	0,0	43	0,0
Grci	17	0,0	-	-
Madžari	3.117	1,3	2.047	1,0
Makedonci	223	0,1	124	0,0
Nijemci	250	0,1	171	0,0
Poljaci	60	0,0	32	0,0
Romi	265	0,1	167	0,0
Rumunji	14	0,0	17	0,0
Rusi	64	0,0	30	0,0
Rusini	2.628	1,1	1.796	0,8
Slovaci	1.630	0,7	1.338	0,6
Slovenci	217	0,0	92	0,0
Srbi	45.491	19,6	31.644	15,4
Talijani	12	0,0	5	0,0
Turci	1	0,0	-	-
Ukrajinci	840	0,3	476	0,2
Vlasi	-	-	-	-
Židovi	13	0,0	5	0,0
Ostale narodnosti	77	0,0	1.370	0,6
Nacionalno neopredijeljeni	2.797	1,2	2.553	1,2
Jugoslaveni	8.667	3,7	-	-
Regionalna pripadnost	160	0,0	5	0,0
Nepoznato	2.901	1,2	823	0,4
<i>Ukupno</i>	<i>231.241</i>	<i>100,0</i>	<i>204.768</i>	<i>100,0</i>

Izvori: Popis stanovništva 1991., Dokumentacija 881, Zagreb, Državni zavod za statistiku, 1992.; Popis stanovništva 2001., Zagreb, Državni zavod za statistiku, 2002.

Vukovarsko-srijemska županija je bila izrazito nacionalno heterogena. U njoj su, uz Hrvate i Srbe, u znatnom broju bili zastupljeni i Jugoslaveni, nacionalno neopredijeljeni, a od nacionalnih manjina još su znatnije zastupljeni Mađžari, Bošnjaci, Rusini i Slovaci. I dok Jugoslaveni nisu prisutni kao kategorija u popisu stanovništva 2001., broj pripadnika svih ostalih navedenih nacionalnih manjina i nacionalno neopredijeljenih smanjio se u međupopisnom razdoblju. Smanjenju broja i udjela nacionalnih manjina u desetogodišnjem razdoblju između dvaju popisa pridonijeli su različiti društveni procesi, od gospodarskih (nezaposlenost, ekonomska stagnacija), demografskih (denatalitet, depopulacija, starenje stanovništva) i sociokulturnih (akulturacija, asimilacija). Iako su navedeni procesi znatno utjecali na smanjenje broja pripadnika nekih etničkih skupina, ipak je rat i ovdje tome najviše pridonio. Teška granatiranja i bombardiranja Vukovara i okolnih naselja, razaranja objekata, ubojstva ljudi i mnogobrojni ratni migranti stvorili su teško okruženje, izrazito nepovoljno za ostanak stanovništva. Svakako da su ratna događanja dodatno negativno utjecala na međunacionalne i unutarnacionalne procese, koji su u konačnici doveli do smanjenja broja pripadnika većine nacionalnih manjina u županiji. Etnonacionalna mobilizacija i forsiranje hrvatskoga etničkog identiteta, pogotovo u razdoblju vladavine HDZ-a, doveli su do potiskivanja ostalih etničkih/nacionalnih identiteta i konformističkog ponašanja pripadnika nehrvatskih skupina, pa je udio Hrvata u ukupnoj populaciji županije povećan za oko 10%.

5. Zaključna razmatranja

Slavonija je hrvatska regija s izrazitom multietničkom strukturom stanovništva. Granice velikih carstava (Austro-Ugarska, Turska) prolazile su tim zemljopisnim prostorom, a na njihovim rubovima naseljavani su graničari različitih nacionalnosti, što je dalo multietnički karakter selima i gradovima u Slavoniji. Upravo tako Slavoniju naseljavaju Srbi i Vlasi koji će u dugotrajnom povijesnom procesu etnogeneze Srba, a posebno uslijed snažnog asimilacijskog potencijala Srpske pravoslavne crkve, postati etnički Srbi. Prisutnost Mađžara objašnjava se državno-pravnim vezama Ugarske i Hrvatske, od *Pacte Convente* sve do raspada Austro-Ugarske Monarhije. U nešto kasnijem razdoblju, 18. i 19. stoljeću, industrijalizacija će u tu regiju dovesti srednjoeuropske i zapadnoeuropske migrante (Nijemci, Česi, Slovaci) što će uz ostale nacionalne i etničke manjine sačinjavati nacionalni mozaik Slavonije. Iako ponekad prekidan tragičnim i krvavim ratovima, operacijama etničkoga čišćenja, genocida i protjerivanja stanovništva (osobito u Drugome svjetskom ratu), suživot je na prostoru Slavonije bio izrazito prisutna i internalizirana socijalna vrednota. Tomu je pridonio i ruralni karakter većine naselja u regiji i tradicionalna suradnja prilikom obavljanja seoskih poslova (sjetva, žetva, berba, kosidba i sl.). Seoski poslovi su završavali svečanostima (kola, sijela), što je dodatno zbližavalo ljude neovisno o njihovoj etničkoj/nacionalnoj pripadnosti. Posebno se razvilo susjedstvo (komšiluk), s izrazito razvijenom i senzibiliziranom mrežom primarnih socijalnih odnosa, koji su se s vremenom pretvorili gotovo u instituciju. Tomu su pridonijela razmjerno velika i »ušorena« sela i uglavnom ravnicački karakter slavonskog prostora. U socijalističkom razdoblju suživot je dobio i ideološku legitimaciju u sintagmi »bratstvo i jedinstvo«, a koegzistenciju različitih naroda (ponajprije Hrvata i Srba kao najmnogobrojnijih) nisu znatnije poremetili ni konfliktni politički procesi u drugoj Jugoslaviji. Susjedski i nacionalni odnosi ozbiljno

su stavljeni na kušnju u doba preispitivanja socijalizma i Jugoslavije, a ratni su ih sukobi gotovo potpuno razorili. Etnonacionalistička mobilizacija Hrvata i Srba na različitim i suprotstavljenim političkim projektima, pobuna znatnog dijela srpske populacije i posebice rat, glavni su uzroci velikog poremećaja etničke/nacionalne strukture u Slavoniji. Što se promijenilo u Slavoniji i koje su specifičnosti slavonskih županija u polju nacionalnog/etničkog 2001. u odnosu na 1991.?

Najveći poremećaj se dogodio u odnosu Hrvata i Srba i njihovu udjelu u sastavu stanovništva. Udio Hrvata se povećao za 10%, dok je broj i udio Srba u Slavoniji prepolovljen. Prema županijama, najveće promjene su prisutne u Virovitičko-podravskoj županiji, gdje se udio Hrvata povećao za oko 17%, a Srba smanjio tri puta. Slična je situacija s udjelom srpske populacije u Požeško-slavonskoj a još negativnija u Brodsko-posavskoj županiji. Ukupno, a pogotovo u vezi s udjelom Srba u popisanoj populaciji, najmanje je promjena zabilježeno u Vukovarsko-srijemskoj županiji, što je posljedica mirne reintegracije okupiranih prostora te županije u državno-pravni okvir hrvatske države. Od ostalih nacionalnih/etničkih manjina znatno je smanjen udio južnoslavenskih naroda (Slovenaca, Bošnjaka, Crnogoraca, Makedonaca), što je uglavnom posljedica različitih političkih i ratnih pozicija tih nacionalnih skupina u cjelokupnoj bivšoj SFRJ, kao i ukupno negativnog socijalnog ozračja i razrušenih segmenata socijalnog sustava (od gospodarstva, infrastrukture, sve do pokidanog socijalnevezivnog tkiva). Smanjenje se dogodilo i u ostalih zastupljenijih nacionalnih manjina (Česi, Slovaci, Rusini, Talijani, Ukrajinci, Mađžari). I na njih su rat i njegove posljedice negativno djelovali, ali ti razlozi nisu jedini: navedene manjine podložne su asimiliranju i u mirnodopskom razdoblju, što je kod većine tih skupina prisutno kao tendencija. Vjerojatno je u nekim slučajevima došlo i do prikrivanja identiteta, što se objašnjava izrazitom nacionalnom homogenizacijom i (pre)dominacijom hrvatskoga etničkog identiteta u odnosu na ostale. Iako su političke promjene 2000. smanjile nacionalno homogeniziranje, posljedice takva procesa se ne mogu otkloniti u kratku razdoblju pa se, što inercijom, što potrebom legitimacije vlasti, još održavaju takvi i slični obrasci socijalnog djelovanja. Navedeni su razlozi (etnopolitička mobilizacija, predrasude, diskriminacija, napadi na druge/drugačije) smanjili broj osoba koje se nacionalno ne opredjeljuju, osobito one koji se izjašnjavaju regionalno a ne nacionalno. Jugoslaveni su kao kategorija u popisu stanovništva nestali s nestankom SFRJ kao države, a time i razlozi takve opredijeljenosti u popisu stanovništva. Od znatnije zastupljenih nacionalnih/etničkih manjina povećao se broj i udio Nijemaca, Albanaca i Roma. Albanci i Romi su socijalno zatvorenije etničke skupine (naglašena unutargrupna socijalna interakcija) s visokim natalitetom, uz to izrazito mobilne, pa su to mogući razlozi povećanja njihova broja u ukupnoj slavonskoj populaciji. Nijemci su nakon demokratskih promjena doživjeli svojevrstu renesansu i konačno oslobođanje od stigme koju su (pre)dugo nosili u drugoj Jugoslaviji. Afirmaciji te nacionalnomanjinske skupine pridonijeli su i (barem u početnom razdoblju osamostaljenja Hrvatske) vrlo prijateljski odnosi Hrvatske i Njemačke. Homogenizacija slavonskog prostora na etničkoj/nacionalnoj osnovi posljedica je političkih i ratnih sukoba, što je i nakon rata ostavilo mnoštvo neuralgičnih mikrosocijalnih lokaliteta, s temeljnim problemom: *kako rekonstruirati lokalne zajednice i vratiti njihov multietnički karakter, pogotovo u polju socijalne interakcije i komunikacije Hrvata i Srba.*

LITERATURA

- ASTOLFI, Astrid (1999). *Reconstructon après la guerre: L'exemple de Pakrac (Croatie)*. Paris: L'Harmattan – Genève: Éditions IES.
- BANAC, Ivo (1988). *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*. Zagreb: Globus.
- BANAC, Ivo (2001). *Raspad Jugoslavije: eseji o nacionalizmu i nacionalnim sukobima*. Zagreb: Duriex.
- BANOVAC, Boris (2000). »Modernost, prostor i konstrukcija identiteta«, *Revija za sociologiju*, Zagreb, god. 31, br. 3–4, str. 113–132.
- DUGANŽIJA, Nikola (1986). *Jugoslavenstvo*. Beograd: Mladost.
- LAJIĆ, Ivan (1995). »Demografski razvitak Hrvatske u razdoblju od 1991. do 1994.«, *Revija za sociologiju*, Zagreb, god. 26, br. 1–2, str. 55–64.
- MAGDALENIĆ, Ivan (1998). »Asimilacija, integracija, mimikrija – o društvenom položaju Roma«, u: *Romi u Hrvatskoj danas: zbornik izlaganja i rasprava: okrugli stol održan 26. i 27. lipnja 1997. godine*. Zagreb: Centar za direktnu zaštitu ljudskih prava, str. 76–79.
- PUSIĆ, Eugen (1963). *Lokalna zajednica*. Zagreb: Narodne novine.
- PUSIĆ, Eugen (1995). »Identitet – diverzitet – kapacitet«, *Erazmus*, Zagreb, br. 11, str. 2–10.
- PUTNAM, R. (1994). »Democracy, development and the civic community: Evidence from an Italian experiment«, u: *Culture and development in Africa*, Washington, str. 33–74.
- RAMET, Sabrina Petra (2001). *Čija demokracija?: Nacionalizam, religija i doktrina kolektivnih prava u srednjoj i jugoistočnoj Europi nakon 1989. godine*. Zagreb: Alinea.
- Rat protiv Hrvatske (1993). *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 2, br. 4–5.
- ROKSANDIĆ, Drago (1991). *Srbi u Hrvatskoj od 15. stoljeća do naših dana*. Zagreb: Vjesnik.
- SEKULIĆ, Duško (2001). »Je li nacionalizam hrvatska sudbina?«, *Revija za sociologiju*, Zagreb, god. 32, br. 3–4, str. 157–174.
- SMITH, Anthony D. (1998). *Nacionalni identitet*. Beograd: Čigoja štampa.
- ŠIBER, Ivan (1998). *Osnove političke psihologije*. Zagreb: Politička kultura.
- ŠUVAR, Stipe (1988). *Socijalizam i nacije*. 2 sv. Zagreb: Globus.
- ŠUVAR, Stipe (2000). »Posljedice etničkog čišćenja na području bivše Jugoslavije«, u: Carole Hodge i Mladen Grbin. *Europa i nacionalizam: nacionalni identitet naspram nacionalnoj netrpeljivosti*. Zagreb: Duriex, str. 197–213.
- WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica (1982). *Demografija: Stanovništvo i ekonomski razvitak*. Zagreb: Informator.
- ŽUNEC, Ozren (1998). *Rat i društvo: ogledi iz sociologije vojske i rata*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo.
- ŽUPANOV, Josip (1998). »Etničnost i politika na europskom geopolitičkom prostoru« u: Ružica Čičak-Chand Ružica i Josip Josip (ur.) *Etničnost, nacija, identitet*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti – Naklada Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo, str. 199–221.

IZVORI

- Popis stanovništva 1991., Dokumentacija 881. Zagreb: Državni zavod za statistiku, 1992.
- Popis stanovništva 2001. Zagreb: Državni zavod za statistiku, 2002.

Dragutin Babić

ETHNIC CHANGES IN THE POPULATION STRUCTURE OF COUNTIES IN SLAVONIA BETWEEN TWO CENSUSES (1991–2001)

SUMMARY

In the period between two censuses (1991–2000), the population structure of Slavonia experienced significant socio-demographic changes, and structural disruption especially affected the ethnic/national segment. This area of Croatia had been quite heterogeneous ethnically, with a significant proportion of both Croats and Serbs in the total population. Hence, in the 1991 census, in five Slavonian counties the total population was 977,399, of which Croats accounted for 703,959 or 72.0% and Serbs for 167,094 or 17.0%. These two groups were followed by ethnic minorities, the greatest numbers and proportions of which in the Slavonian population were made up by Hungarians, Bosniaks, Slovaks, Ruthenians, Czechs and Ukrainians. Ethno-political mobilisation and the activation of prejudices and stereotypes in regard to others / different people in the pre-war period, and especially war conflicts deriving from Serb expansionist nationalism, brought about the disintegration of networks of primary social relations in local communities. Mass departures of the civilian population followed, first Croats left, then Serbs. After defeat of the Serb insurrection and after the peaceful reintegration of East Slavonia into the political framework of Croatia, war migrants began to return to their homes and settlements. The great majority of Croats returned, whereas the return of Serbs was significantly less extensive. Croats from Bosnia and Herzegovina and from Vojvodina settled in areas that had been formerly effected by the war. The ethnic structure of Slavonian cities and towns experienced drastic changes. Thus the proportion of Croats in the total population increased to 85.6%, and the proportion of Serbs fell to 8.7%.

KEY WORDS: Slavonia, war conflicts, ethnic/national structure, counties

Dragutin Babić

CHANGEMENTS DE LA STRUCTURE ETHNIQUE DE LA POPULATION DANS LES PRÉFECTURES DE SLAVONIE ENTRE LES DEUX RECENSEMENTS (1991-2001)

RÉSUMÉ

La Slavonie a connu entre les deux recensements (1991-2001) d'importants changements sociodémographiques au niveau de la structure de sa population, dont le segment ethnique/national a été particulièrement ébranlé par ce bouleversement structural. L'espace de cette région de Croatie est très hétérogène du point de vue ethnique/national, avec une importante proportion de Croates et de Serbes dans la population. Ainsi, d'après le recensement de 1991, les cinq préfectures de Slavonie comptaient 977.399 habitants, dont 703.959 Croates (soit 72,0%), et 167.094 Serbes (soit 17,0%). Après quoi venaient les autres minorités, avec en particulier, se distinguant par le nombre de leurs membres et leur proportion au sein de la population sous étude: Hongrois, Bosniaques, Slovaques, Ruthènes, Tchèques et Ukrainiens. La mobilisation ethnopolitique à la veille de la guerre, accompagnée d'un réveil des préjugés et stéréotypes sur les personnes autres/différentes, et surtout le conflit armé, qui avait pour origine le nationalisme conquérant serbe, ont fait éclater le réseau des rapports sociaux primaires dans les communautés locales. Il s'ensuivit des exodes massifs de la population civile, tout d'abord des Croates, puis des Serbes. Après l'échec du soulèvement serbe et la réintégration pacifique de la Slavonie orientale dans le territoire de la République de Croatie on assista au retour dans leurs foyers et localités des personnes ayant fui la guerre. La grande majorité des Croates s'est réinstallée, mais les retours de Serbes sont nettement moins nombreux. Les territoires ayant été balayés par la guerre sont repeuplés par des Croates de Bosnie-Herzégovine et de Voïvodine. Ainsi la structure ethnique/nationale des villes et villages de Slavonie a connu des changements radicaux, voyant la proportion de Croates dans la population passer à 85,6%, tandis que celle des Serbes chutait à 8,7%.

MOTS CLES : Slavonie, conflits armés, structure ethnique/nationale, préfectures